

SZMODIS JENŐ

Az esztétikum vonzásában – Peschka Vilmos jogfilozófiája Lukácstól a hermeneutikáig

Peschka Vilmos jogfilozófiájának helye és szerepe a XX. század magyar jogbölcseletében

A XIX. századi marxizmus ember- és társadalomképében az osztályharc központi eszméje egyszerre volt a társadalmi folyamatok leírására szolgáló modell és politikai program. Nyugat-Európa szocialista mozgalmaiban ez a kettősség ugyan megmaradt, ám bizonyos intellektuális színezettel egy kritikai attitűd részévé vált. Kelet-Európában azonban – a leggyengébb láncszem lenini elvének gyakorlatba ültetése nyomán – a marxizmus *teóriából praxissá, kritikából a fennálló viszonyok apológiájává* vált. A marxizmusnak ez a kelet-európai interpretációja válik különböző mértékben alapjává például Vas Tibor, Szabó Imre, Sztóczky Mihály jogbölcseleti munkásságának.

Az ízig-vérig európai Peschka Vilmos számára a marxizmusnak sokkal inkább a nyugati, polemizáló, és nem pusztán kinyilatkoztató magatartásformája vált viszonyítási ponttá. Peschka azonban nem csupán eredeti módon és nyugat-európai kitekintéssel hivatkozta a marxizmus ún. klasszikusait, hanem tartózkodott attól is, hogy a magyar jogbölcselet legnemesebb hagyományaitól és azok képviselőitől elhatárolódjon. Munkássága bő három, közel négy évtizedet fog át – gyakorlatilag a XX. második felét –, és ezalatt létrehozta a magyar jogfilozófia egy olyan koherens, eredeti, maradandó értékeket hordozó jogbölcseleti rendszerét, amely méltó folytatása akár Somló Bódog, akár Moór Gyula, akár pedig Horváth Barna munkásságának.

A címben a peschikai életmű esztétikai vonatkozásaira utaltunk szándékolt áthallással Peschka egyik alapvető munkájának, nevezetesen *Az etika vonzásában*¹ címére. Peschka itt is – mint gyakorlatilag egész életművében –, hitet tesz a humanitás, az egyéni emberi és az osztársadalmi erkölcs értéke mellett. E morális elkötelezettségen túl azonban az egész oeuvre-ben folyamatosan jelen van a szépség iránti vonzódás, az esztétikai szempont figyelembevétele is. A peschikai stílus világossága, az érvelés fogalmi tisztasága, felépítésének, struktúrájának áttetsző eleganciája éppúgy erről a „homo esteticus”-i attitűdről vall, mint *A jog sajátosságá*-nak a lukácsi műre, *Az esztétikum sajátosságá*-ra való utalása, később a művészetfilozófiával erős kapcsolatban álló hermeneutikus nézőpont nyílt érvényesítése, vagy a harmóniára, a szintézisre és a rendszeralkotásra való törekvés.²

Peschka a jogviszonyelméletről és a normatanról

Peschka – mint arra később maga is utalt –, kezdetben nem függetlenítette magát attól a marxista jogelméletben általánosan elterjedt nézettől, amely a jogviszonyban jogilag szabályozott társadalmi viszonyt látott.³ E korai időszakban nem körvonalazódott még előtte teljes egyértelműséggel a jogviszony kategóriájának az az igen árnyalt koncepciója, amelyben

¹ Peschka Vilmos: *Az etika vonzásában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

² Prugberger Tamás: *Szintézis vagy rendszer, avagy mindkettő*. Adalékok Peschka Vilmos jogfilozófiai munkásságának értékeléséhez. Állam- és Jogtudomány. 1994/ 1-2. 197-206.o.

³ Peschka Vilmos: *A jogviszonyelmélet alapvető kérdései*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1960. 97-107.o.

a jogviszony szférája és jelensége egy sajátos, köztes terepnek foglalt el a normák és a reálfolyamatok között. Témaválasztásából azonban tökéletesen kirajzolódik, hogy már ekkor is érzékelte e szféra különleges ontológiai helyzetét, e jogi terepnek a nyugati jogi gondolkodásban kitüntetett szerepét. Peschka *A jogviszonyelmélet alapvető kérdései* című munkájában – túl azon, hogy formálisan és mintegy munkahipotézis-szerűen elfogadta a jogviszony=jogilag szabályozott társadalmi viszony koncepciót –, nem köteleződött el valamiféle vulgármarxista jogviszony-interpretáció mellett, nem sorakoztatott fel érveket egy ilyen koncepció alátámasztására, hanem a kérdést gyakorlatilag nyitva hagyta későbbi kutatásai számára. Ami ekkor Peschkának a jogviszonyelméletből különösen fontosnak tűnt, az elsősorban a jogi tényeknek a jogviszonyok keletkezésében és fennállásában játszott konkretizáló szerepének problematikája volt.

A jogviszonyok problematikája és ontológiai mozzanata jól rekonstruálható módon vezette el Peschkát az általánosságnak magasabb szintjét reprezentáló normák szférájához. Peschka *A jogforrás és jogalkotás* című alapvető fontosságú munkájában a jog társadalmi jellegét, társadalmi viszonyoktól való meghatározottságát és visszatükröződési voltát hangsúlyozza.⁴ Peschka azonban e körben is elkerüli mindazokat a korszellemből következő csábításokat, amelyek a jog tudati visszatükröződése kapcsán egy mechanisztikus társadalom- és joginterpretációra vezethetnek. Peschka számára ugyanis a tudati szféra minden gazdasági, materiális meghatározottsága mellett is viszonylagos *autonómiával* és sajátos *teremtő aktivitással* jelenik meg. Számára a jog visszatükröződési jellege kettős értelemben tűnik fel. A jog mint norma ugyanis a jogalkotás során és a jog hatályos léte folyamán egyfelől visszatükrözi az adott társadalom „Sein”-valóságát másfelől a társadalmi tudat „Sollen”-tétélezéseit is.⁵ Értelmezésében a jog mint társadalmi-ideológiai jelenség a tudat objektivációja.

Peschka már-már eretnekgyanús (sőt a kor hivatalos ideológiájához képest tényleg eretnek) gondolatot fogalmaz meg a jognak az uralkodó osztály akarataként felfogott marxista ideológiájával szemben. Azt hangsúlyozza ugyanis, hogy az osztályakarát és az államakarát nem pusztán tartalom és forma kapcsolatban áll egymással, hanem a jogalkotás folyamatában az állam önálló entitása és saját érdeke révén az államakarát *el is idegenedik* a primer osztályakarattól.⁶ Érvelésében hallatlanul szellemesen használja Hegel, Kerimov, Engels gondolatait és kijelentéseit, természetesen annak érdekében, hogy saját eszméit a kor kánonjával alátámassza, és körül is bátyázza. Peschka zsenialitása tehát ebben a viszonylag korai munkájában is tetten érhető: egy tökéletesen *autonóm* és *eredeti* gondolkodó, aki azonban bámulatos szellemi rugalmassággal és nagy műveltséggel képes közlendőjét sokszor az általa idézettekkel *szemben*, ám a tőlük vett kijelentésekkel *alátámasztva* megfogalmazni. A peschikai jogfilozófia lényege többé-kevésbé azzal jellemezhető, hogy hegeli módon mintegy *megszüntette őrizi meg* az itthon már két évtizede regnáló kommunista jogfilozófiát, árnyalásnak tüntetve fel (és talán annak is gondolva) munkáját, amellyel *a magyar jogfilozófiát két évtized megszakítása után visszavezette polgári gyökeihez*.

Peschka viszonya a XX. századi filozófiai törekvésekhez

Peschka miközben távolságot tartott az ún. szocialista normatívizmustól, nem kötelezte el magát sem a jogpozitivizmus, sem pedig a természetjog irányában: az előbbiben

⁴ Peschka Vilmos: *Jogforrás és jogalkotás*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1965. 290-343.o.

⁵ Vö. Alois Troller Peschkát illető méltatásával. Troller, Alois: *Erkenntnistheoretische Parallele von Widerspiegelungstheorie und Phänomenologie im Praktischen Rechtsdenken*. In: *Zeitgenössische Rechtskonzeptionen*. Franz Steiner Verlag GmbH, Wiesbaden, 1983. 51-65.o., különösen 59.o.

⁶ Peschka: *Jogforrás és jogalkotás*. 424-425.o.

humanizmusa, az utóbbiban a racionális megközelítésekre hajló attitűdje akadályozta meg. Figyelemmel volt azonban a XX. századi filozófia oly jelentős törekvéseire, mint a heideggeri egzisztencialista ontológia és a gadameri hermeneutika. Egy egzisztencialista, illetve egy hermeneutikus jogfilozófia ráadásul a jogpozitivizmus és természetjog merev kettősségének meghaladását is lehetőségként kínálta. A jogfilozófiában ilyen egzisztencialista törekvésnek tekinthető például René Marcic jogbölcselete, amely az Arisztotelészi és tomista gyökerű természetjogot a heideggeri szemlélet és terminológia hatására egyfajta ontológiai aprioritásként, valaminő létjogként kívánja értelmezni.

A modern jogfilozófia alapproblémái című 1972-es kötetében méltán kapott tehát kitüntetett helyet a Marcic-féle koncepció értékelése és alapos bírálata. Peschka e művében a jogot mint teleologikus tételezések és kauzális folyamatok láncolatának Sollen struktúráját írja le,⁷ továbbá kutatja a jogi objektíváció normatív létezésének társadalmi feltételeit, amelyben kiemelt jelentőséget tulajdonít az adekvát társadalmi magatartás általánosságának.⁸

A jog társadalmi meghatározottságának, a társadalmi magatartások teleologikus tételezettségek rendszerén nyugvó valóságának, és e valóságnak újabb Sollen struktúrákat létrehozó jellegének dialektikus természete szükségképpen állította Peschka érdeklődésének középpontjába Weber jogszociológiáját, miközben perspektívájában már ott lehetett a jog hermeneutikus ciklusként való felfogása is. Csakhogy Peschka az emberi cselekvések általa alapvetően tudatosnak és teleologikusnak felfogott jellege szembeállította a weberi koncepcióval, amely utóbbiban az értékválasztás jellemzően irracionális mozzanatok és beidegződések által meghatározott tényezőként tűnik fel. Weber számára – alighanem a kanti Sein/Sollen felosztás késői hatásaként – az érték tudományos vizsgálata meglehetősen problematikus, ám ideáltípusainak leírásában ez a meggyőződése őt nem akadályozza. Peschka mindebből arra a következtetésre jut, hogy az ideáltipikus megismerés az empirikus tények tartalmi elemzését nem teszi lehetővé.⁹ Vagy ahogy Peschka a konzervatív Leo Strauss Weber-kritikáját elemezve megjegyzi: „Abban a pillanatban, amikor Weber a legyen, az érték világát egyedül valóságos területétől, az ember társadalmi gyakorlatától dualisztikusan elválasztja, s ezzel a tudományos megközelítés számára hozzáférhetlenné teszi, elvágja az elmélet és a gyakorlat közötti kölcsönös, egymást tápláló összefüggéseket. Az elmélet csupán a társadalmi lét, a van megismerésére korlátozódik, a léttel való kapcsolatának felszámolása folytán a tudományosan igazolhatatlan legyen és érték alapján nem foglalhat állást a megismert valósággal szemben, s így nem válhat annak alakító, formáló mozzanatává.”¹⁰

Valójában azonban mindaz, ami a Max Weberi jogszociológiájában különösen maradandó és figyelemreméltó, azokkal az emberi és társadalmi mozzanatokkal függenek össze, amelyek az emberi cselekvések kultúrába ágyazottságára, illetve a kultúrának az irracionális, nem tudatos tradíciószerűségére hívják fel a figyelmet. A 20. század második felének szociálpszichológiája sok szempontból támasztotta alá azt a kultúra-, jog- és társadalominterpretációt, amely szakított a 18. századi racionalista emberképpel, és annak társadalmi szerződés ideológiájával, és amely szakítás egyik legjelentősebb képviselője éppen Max Weber volt. Peschka Weber értékszkeptikus megjegyzéseit, az érték történetileg változó és történetileg meghatározott jellegére utaló kijelentéseit annak kétségbe vonására igyekezett felhasználni, hogy egy, az érték természetét illetően szinte agnosztikus értékszociológia feltárhatja a jog belső működésének jelenségeit és lényegét. Peschka cáfolat természetesen – mint mindig – igen elegáns és szellemes, azonban nem fedheti el teljesen azt a mélyebb ellentétet, amely a weberi és a marxista koncepció között feszül. Weber jogszociológiája

⁷ Peschka Vilmos: *A modern jogfilozófia alapproblémái*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1972. 73-100.o.

⁸ i.m. 358-359.o.

⁹ Peschka Vilmos: *Max Weber jogszociológiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 94.o.

¹⁰ i.m. 33-34.o.

ugyanis a Hegelt követő kor hangsúlyosan polifonná váló európai filozófiának egy egészen másik ágába tartozik, mint a marxizmus, mely utóbbi irányzatba tartozónak vallotta magát Peschka is. Kantig, Hegelig a nyugati filozófia fokozatosan erősödő racionalista attitűdje viszonylag egy nyelvet beszél. Schopenhauerrel, Kierkegaard-ral, Nietzschével azonban egy új, az ember irracionális vonatkozásait feltáró irányzat születik, amely nem csupán a modern pszichológiához, a tudattalan felfedezéséhez, hanem a szociálpszichológiához is elvezet. Ez az ember racionalitását illetően felettébb szkeptikus gondolkodási irány a kultúrában és a társadalomban is mást lát immár, mint a szabadon gondolkodó, döntő és cselekvő ember alkotását. E messze ható és vitathatatlanul modernebb irányzattal szemben a marxizmus továbbra is ragaszkodik a racionális emberképhez, amelyben például a vallás nem a szellemi konstrukciókat ösztönösen alkotó ember természetének mélyebb és önkéntelen megnyilatkozása, hanem „ópium a népek”. A marxista racionalizmustól tehát természetéből adódóan eleve idegen volt minden olyan törekvés, amely az irracionális tényezőkre utalt, így Peschka oppozíciója a weberi koncepcióhoz gyakorlatilag adott volt, csupán a cáfolat módja és érvrendszere volt nyitott kérdés. Peschka egy racionális antropológiai modell alapján szállt igen szellemesen vitába egy olyan jogbölcseleti rendszerrel, amely az övétől egészen más szellemi talajból sarjadt: egy olyan teleologikusan tételező emberkép alapján, amelynek azonban igazsága felől előzetesen nem győződünk meg. Ebből következően Peschka vizsgálódása sem arra irányult, hogy a weberi ideáltípusok ténylegesen segítik-e a jog szociológikus megismerését, hanem arra, hogy az érték tudományos vizsgálatának problematikus volta (de legalábbis ennek állítása) elvben involválja-e az értékszociológikus megismerés lehetetlenségét. Másfelől Peschka leszögezi, hogy a weberi jogszociológia „nem foglalhat állást a megismert valósággal szemben, s így nem válhat annak alakító, formáló mozzanatává.”¹¹ Csakhogy az sem igazolt, hogy ilyen jellegű aspirációval a weberi jogszociológia egyáltalán fellépett, vagy elvben fel kellett volna lépnie.

Az erkölcs és a jog kapcsolatának problematikája

Peschka a jogi norma érvényességének vizsgálata kapcsán - Kelsen, Merkl, Marcic és Hart eszméinek kritikai bemutatása nyomán - igen árnyaltan fejti ki álláspontját,¹² annak jelentőségét hangsúlyozva, hogy a norma tartalma mi módon „tükrözi vissza az adott, konkrét társadalmi-termelési viszonyokat”.¹³ Larenz-cel egyetértve kiemeli, hogy „az a tény, hogy egy jogi norma olyan jogrendszer része, amelynek normái általában érvényesek, a szóban forgó jogszabály érvényességét is közvetlenül befolyásolja.”¹⁴

Mindez már az 1980-as, *Az etika vonzásában* című művének a jogpozitivisták koncepció és a természetjog ellentmondásának áthidalását célzó, és álláspontunk szerint e problémát sikeresen meghaladó gondolataihoz vezetnek el. Peschka ugyanis, aki alapvetően tartózkodott attól, hogy bizonyos jelenségeket abszolutizáljon, és a problémákat a lehető legárnyaltabban igyekezett megközelíteni, voltaképp elutasította a jog versus erkölcs ellentétpár felállítását. Ehelyett inkább a két jelenségcsoport dinamikusan egymásra ható valós kapcsolatát igyekezett feltárni. A jogalkotás kapcsán említett „osztályakarát - államakarát” láncolatához hasonlóan mutatott rá arra, hogy a morális kategóriák, amelyek természetükből adódóan a konkrétságokra érzékenyek, a jogi transzformáció generalizáló jellege okán más közegbe helyeződve, annak természetéhez idomulva, a korábitól eltérő

¹¹ i.m. 34.o.

¹² Peschka Vilmos: *A jogszabályok elmélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 193-202.o.

¹³ i.m. 199.o.

¹⁴ i.m. 202.o.

értelemmel is telítődnek.¹⁵ A morális tartalmaknak a jogalkotás során megvalósul tehát az a fajta elidegenedése korábbi, merőben erkölcsi interpretációihoz képest, amely az osztályakarát és az állami akarat viszonylatában is megfigyelhető.

Peschka igen helyesen mutat rá arra, hogy az egyéni moralitás és a törvény szövegébe zárt etikai tartalmak között egyfajta közvetítő szerepet játszik a társadalmi jellegű etikum, amely már bizonyos közmegegyezést is tükröz. Ez utóbbi áll szerinte indirekt módon kapcsolatban az egyes jogszabályok érvényességével. A társadalom etikai felfogásával ugyanis, ha a jogrend alapvetően összhangban van, akkor ez az érvényességeképzetet erősíti, és ez a képzet kihat azoknak a szabályoknak az érvényességére is, amelyek pedig adott esetben etikai szempontból megkérdőjelezhetők. Peschka tehát egy sajátos, a pszichológiai tényeket is figyelembe vevő pozíciót képvisel mind a szélsőséges jogpozitivizmussal – amely tetszés szerinti tartalmúnak véli a jogrendszer egészét –, mind a szélsőséges természetjoggal szemben, amely ~~utóbbi~~ a jogrendszer minden egyes normájának erkölcsi helyességét követeli meg az érvényességhez.

A hermeneutika felé

Peschka a szocialista normativizmus sajátos pozitivizmusával, normaközpontú szemléletével szemben már korai munkáiban is hangsúlyozta a bírói tevékenység jogalakító, quasi jogkeletkeztető, jogalkotó szerepét. Ebben is megnyilvánult az értelmezés művészete iránti érzékenysége, mint ahogyan a jog egész jelenségvilága kapcsán is mindig hangsúlyozta a tudati visszatükröződés szerepét, sőt annak aktív, alkotó megnyilatkozásait. Az általánosság és a különösség szintjeinek hangsúlyozásával, az egyes szellemi régiók-konstrukciók (pl. etika, jog) sajátos, a tartalmakat is befolyásoló belső logikájának feltárásával, tulajdonképpen már akkor a hermeneutika módszerét és szemléletmódját alkalmazta, amikor tanulmányaiban e filozófiai áramlatra még nem hivatkozott.

*A jog sajátosságában*¹⁶ elsőként arra keresi a választ, hogy a jog ontológiájáról vagy inkább a jog sajátosságáról beszélhetünk-e? Werner Maihofer, René Marcic, Arthur Kaufmann és Erich Fechner jogontologikus kísérleteinek kritikája alapján azt igyekszik bizonyítani, hogy a jogontológia helyett legfeljebb a jog sajátosságáról beszélhetünk, elsősorban azért, mert ezek a jogbölcseleti törekvések számos problémát vetnek fel azon általános filozófiai tanokhoz való kapcsolatukat illetően, amelyekre hivatkoznak. Peschka a jog ontologikus mozzanatainak kutatását a lukácsi társadalomontológia kereteiben véli tárgyalhatónak és tárgyalandónak.

Peschka elfogadja a lukácsi társadalomontológia megalapozottságát anélkül, hogy vizsgálná a lukácsi gondolatoknak a hartmann-i létréteg-elmélethez való viszonyát. Lukács ugyanis a kategoriális nóvumokat képviselő egyes létszférákat tekinti bizonyos regionális ontológiák alapjának. Lukácsnál ilyen nóvumot hordozó létszféra a társadalmi lét, amelyhez szerinte egy társadalomontológia rendelhető. Lukácsnál azonban a szerves és a társadalmi lét szintje között nem jelenik meg a *tudat* mint egyfajta létszféra, annak ellenére, hogy a szerves léthez képest vélhetően nem a társadalmi lét, hanem inkább a tudat megjelenése képez ún. kategoriális nóvumot. Így a tudat ontológiájáról mint regionális ontológiáról vélhetően előbb beszélhetünk, mint társadalomontológiáról.

Nyilvánvaló, hogy a téves, és Hartmann elgondolásait torzító lukácsi okfejtésre aligha alapozható a jog ontologikus vizsgálata. Szerencsére Peschka sem kísérte meg ezt, hanem miután elegánsan és merőben formálisan igyekezett a jog ontologikus vonásait kutató

¹⁵ Peschka *Az etika vonzásában*. 180-181.o.

¹⁶ Peschka Vilmos: *A jog sajátossága*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

vizsgálatait elhelyezni a lukácsi társadalomontológia keretében, tökéletesen egyéni utat járva fejtette ki az általa a jog *sajátosságának* nevezett jogontológiáját, amelyben az egyéni tudatnak és a tudat sajátos ontologikus realitásának jelentős szerepet tulajdonított.

Az *Appendix*-ben¹⁷ alapvetően szintén azok a problémák kerülnek előtérbe, amelyek Peschka életműve szempontjából kitüntetett jelentőségűek, és amelyeket az eddigi tárgyalás során már érintettünk. Ez az utolsó nagyobb lélegzetű mű, voltaképpen koherens egészlet alkotó tanulmánykötet, azonban nyelvezetével hoz figyelemreméltóan újat a peschikai életműben. A polemikus attitűd ugyan mindig is jellemezte Peschkát, itt azonban a szövegek feltűnő lendületességükkel, szinte különös dramaturgiájukkal bilincselik le az olvasót. Az analitikus okfejtések és esszéisztikus ríposztok olyan elegáns és harmonikus egyensúlyát találjuk itt meg, amelyet alighanem külön is tanítani kellene a jövő tudósjelöltjeinek. Persze mindez azzal a tartalmi gazdagsággal párosul, amely az egész peschikai életművet a legkorábbi időktől jellemzi.

Hayek és Kelsen eltérő nézeteinek elemzése során a szokásjog helyének, szerepének és jellegének értelmezésekor igen szemléletesen tesz különbséget a szokásjog tartalmi és érvényességi vonatkozásai között.¹⁸ Nem vitatja ugyan, hogy az ún. szokásjogi szabályok tartalma egyfajta tartós gyakorlat eredményeként formálódik, a jogi értelemben vett érvényességükhöz azonban mellőzhetetlennek tartja az állami megerősítést, mégpedig az állam által elismert szervek jogalkalmazó munkája révén.

Az *Appendix*ben is előkerül a jog és az erkölcs közvetett kapcsolata, illetve külön is hangsúlyozza ugyanitt Peschka a társadalomban fellelhető erkölcsi pluralitás meglétét illetve itt is előtérbe jut az értelmezés hatalmának kérdése, akárcsak Wolfgang Fikentscher, Arthur Kaufmann vagy Heidegger gondolatainak nyomán felvázolt jogi hermeneutikus kör tárgyalása során.¹⁹ Az ún. előmegértéssel bíró tudat az értelmezés útján további tartalmakkal gazdagodik és ez a további tudati aktusok részévé válik. Peschka rámutat egyúttal a tényállás és a norma értelmezésének szerves kapcsolatára, egymást feltételező jellegére,²⁰ sőt a jogalkotás során megvalósuló hermeneutikus folyamatokra is.

Az *Appendix* az egész peschikai életmű gondolatgazdagságához méltó impozáns zárkő, amelyben a tárgyalás stílusának megújulásán túl a korábbi témák számos új szemponttal gazdagodva térnek vissza, mintegy különös illusztrációját adva magának a hermeneutikus körnek, amelyről Peschka a jog vonatkozásában oly szépen és értően írt.

Zárógondolatok

Az itt elmondottak csak jelzésszerű vázlatát adták a hatalmas és hallatlanul gazdag peschikai jogfilozófia néhány főbb problémakörének. Az életmű kritikai feldolgozása a legnagyobb valószínűség szerint belátható időn belül meg fog történni, hiszen ezt ugyancsak indokolja ennek az oeuvre-nek a jelentősége, és sajátos hídszerepe a régi és a legújabb keletű hazai polgári jogbölcsélet között. Örömteli egyúttal azt tapasztalni, hogy a szocializmus évtizedeinek magyar jogbölcsélete tárgyalásakor Peschka műve mindig a pozitív kivételnek kijáró tisztelettel és elismeréssel említetik, rámutatva annak eredetiségére, európai kitekintésére, és árnyaltságára. Ha egykor olyan valaki vállalkozna Peschka életművének alapos feldolgozására, aki személyesen nem ismerhette Őt, alighanem maga a mű minden sora meg fogja győzni arról, amit a szerencsések tapasztalatból is tudhattak. Arról, hogy ez a mű

¹⁷ Peschka Vilmos *Appendix „A jog sajátosságához”* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992.

¹⁸ i.m.19.o.

¹⁹ i.m. 83-86.o.

²⁰ i.m. 92.o.

nem pusztán egy jelentős európai gondolkodó intellektusából, de mély emberségéből is született, amely telve volt a szakma és az ember iránti tisztelettel és szeretettel.